

УДК 343.9

КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ БЕЗДОМНОСТІ ЯК ФОНОВОГО ЯВИЩА

Тобота Ю.С.

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У науковій статті проводиться аналіз бездомності як фонового явища, досліджуються причини та умови виникнення, соціальний вплив на суспільство. Виокремлено бездомність як одну з детермінант злочинності та охарактеризовано віктимність безхатченків. Проведено порівняння сучасного законодавчого регулювання цього явища в Україні з теорією аномії, що вказує на відсутність відповідного нормативного регулювання як на одну з причин злочинності. Запропоновано можливі шляхи запобігання та протидії цьому явищу.

Ключові слова: бездомність, маргіналізація, детермінація, фонове явище, десоціалізація, віктимність, аномія.

Постановка проблеми. Сучасна державна система соціального захисту суспільства є негнучкою для своєчасного і адекватного реагування на існуючі негативні соціальні прояви. Закриваючи очі на політичні аспекти бездіяльності у сфері соціального захисту, не варто ігнорувати дисфункцію численних соціальних інститутів, що призводить до занедбаності у громадській, правовій, економічній, освітній діяльності такого напрямку, як захист прав безпритульних. Особливої уваги дана категорія осіб набуває при дослідженні її як фонового явища у кримінології. Під впливом сукупності негативних суспільних факторів безпритульні одночасно постають і як потенційні злочинці, так і як жертви. Двоїстий характер цієї проблеми викликає необхідність кримінологічного аналізу безпритульності для вироблення заходів попередження, запобігання та ефективної боротьби з нею.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Сьогодні злочинність та віктимність осіб без визначеного місця проживання складає собою малодосліджену проблему, яка торкається та зачіпає різні сфери суспільного життя. Велика увага приділялася дослідженням проблем «фонових явищ» злочинності до яких входить і безпритульність багатьма науковцями, серед яких О.М. Джужа, Ю.М. Антонян, Т.С. Барило, О.Д. Назаренко, І.М. Даншин та інші. Різні аспекти безпритульності, в тому числі і неповнолітніх отримали свій прояв у наукових працях таких знаних вчених як: О.Ю. Шостко, Б.М. Головкін, О.М. Бандурка, А.І. Долгова, О.М. Костенко, В.І. Шакур та ін. Однак, варто зазначити, що в більшості робіт вказана проблематика досліджувалася в загальному плані і не отримала комплексного характеру.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Дослідження бездомності не може бути повним та якісним без надання характеристики її взаємозв'язку з різними негативними соціальними явищами чи соціальними відхиленнями. В кримінологічній науці вивчення даного явища сформовано через призму антисоціальної девіантної поведінки людей, що слугує фундаментом для вчинення злочинів і є безумовним порушенням загальноприйнятих моральних норм і правил у суспільстві. Досить частим у наукових текстах є ігнорування дослідження підвищеної соціальної незахищеності безпритульних та кримінологічного аналізу віктимності такої категорії осіб.

Мета статті. Цілком зрозуміло, що таке фонове явище як бездомність є проблемою, що стосується як і окремого індивіда, сім'ї, територіальної громади, окремого населеного пункту, регіону, держави так і світу загалом. Тому мета цієї роботи дослідити причини виникнення безпритульності, проаналізувати фактори впливу на поширення цього явища, виділити дуалістичний характер цього кримінологічного явища, щоб визначити подальший напрям боротьби та запобігання безпритульності.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі Україна не може похизуватися кардинальними позитивними змінами показників злочинності. Попри зусилля уряду, правоохоронних органів, органів місцевого самоврядування, громадськості криміногенна ситуація в державі залишається вкрай небезпечною. Кількість кримінальних правопорушень постійно зростає. Значно збільшилася кількість крадіжок, грабежів, розбоїв, насильницьких посягань, злочинів проти основ національної безпеки та військових злочинів. У країні поширюється незаконний обіг зброї та вибухових речовин, не винятковою стала практика їх протиправного використання.

Такий стан криміногенної обстановки небезпечний не лише своїми актуальними загрозами, а й віддаленими наслідками, які поширюються на майбутні покоління, виражаються в широкому спектрі пов'язаних зі злочинністю фонових явищ. Останні є формами масової асоціальної поведінки (наркотизація, алкоголізація, нелегальна міграція, проституція, безпритульність тощо), причиною якої постає десоціалізація особистостей, тобто відчуження особистості від основної маси людей, входження її в асоціальні чи антисоціальні неформальні групи [6]. Поширення подібних явищ в перспективі закладає фундамент, буде контури майбутньої злочинності, визначає її ресурс і людський «резерв». Не останнє місце серед фонових явищ посідає наявність великої кількості безпритульних. Хоча точної статистики про чисельність такої категорії осіб немає, але фактом залишається те, що вулиці великих міст та віддалених районних центрів насичені так званими «десоціалізованими особистостями», яких в науці кримінології часто іменують маргіналами, а в народі – безпритульними, бродягами.

Проблема бездомності, на мою думку, є не лише соціально-виховною, моральною, а й безпосередньо кримінологічною, гострота якої демонструє рівень кризи сучасного суспільства

та вимагає застосування належних заходів запобігання з боку держави та громадськості.

Розглядаючи явище бездомності через призму кримінології можна стверджувати, що воно одночасно є і фактором злочинності і її лакмусовим папірцем, що вказує на дійсний стан суспільства та дає змогу визначити кризові тенденції.

Як і будь-яке явище, бездомність має причини та умови, що певним чином взаємодіючи зумовлюють її виникнення, розвиток, зміну чи припинення.

На макрорівні ними є політичний, економічний, культурний розвиток суспільства, тощо [4]. Формальними виявами цих детермінант постають: безробіття, зростання цін на продукти першої необхідності, погіршення матеріального благополуччя значної частини населення, втрата "поняття" про сім'ю як про соціальний інститут, зниження відповідальності батьків за виховання дітей, збільшення незайнятих дітей та підлітків, недостатність роботи з організації дозвілля за місцем проживання, воєнні конфлікти, міграційні процеси. Чинники мікрорівня мають індивідуальний характер та діють безпосередньо на конкретну особистість, а не на суспільство взагалі. Наприклад насильство в сім'ї, втрата житла внаслідок шахрайства чи інших протиправних дій.

Як і кожному фоновому явищу, бездомності властиві певні ознаки: проживання в місцях, не призначених для людського житла, повне припинення будь-якого зв'язку з родиною, добування засобів до життя протизаконними способами, відмова від зміни свого становища.

Процеси десоціалізації створюють умови, за яких на громадян діють фактори криміналізації особистості. Вплив цих чинників проявляється через залучення до алкоголізації, наркотизації, жебракування, формування неформальних груп чи ієрархічних об'єднань, тощо. Так як безхатченки не мають постійного місця проживання, джерела доходів, щоб забезпечити себе банально необхідним (їжа, сон, тепло...), вони знаходять «легкі» способи збагачення та стають на злочинний шлях. Найчастіше – це дрібні крадіжки, рідше – грабежі і розбійні напади; часто вони порушують громадський порядок, хуліганять, у місцях їх зборищ "процвітає" пияцтво, брудна лайка, їх зовнішній вигляд викликає відразу. Серед бродяг є багато хворих на венеричні хвороби, чимало серед них і злочинців, які перебувають у розшуку. Частою причиною злочинної поведінки бродяг є кримінальне минуле.

Небезпечними є і певні форми самоорганізації даної категорії населення, які можуть коливатися від раптової взаємодії до стійкої, стихійної ієрархії під контролем впливових лідерів. Члени таких колективів значно легше піддаються впливу та часто є залежними від думок своїх наставників.

Допустимою чи навіть звичною для бродяг є девіантна поведінка. Така поведінка характеризується відхиленням від прийнятих у суспільстві ціннісно-моральних норм, орієнтирів. До речі, французьким соціологом і філософом Давидом Еміль Дюркгеймом було запропоновано теорію аномії, яка вказує, що причиною девіацій є буквально, "відсутність регуляції", "безнормність", а наслідком є дезорганізація суспільства, коли цінності, норми, соціальні зв'язки або відсутні, або

стають хиткими і суперечливими [7]. Опіраючись на такі твердження, можна провести паралель з українським законодавством. Спеціальним нормативно-правовим актом, що регулює питання безпритульності в Україні є Закон України «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей» [5]. Аналізуючи сучасне національне законодавство, спостерігається відсутність чіткого регулювання відповідальності за порушення у сфері соціального захисту. Виникає риторичне питання: «Чи підтверджує сучасний стан бездомності в Україні теорію аномії?»

Проблема бездомності тісно пов'язана з жебрацтвом, яке не випадково має зв'язок зі злочинністю. Хоча жебрацтво в Україні не криміналізоване, та до відповідальності притягуються тільки ті, хто примушує інших займатися такою діяльністю, але ж це формує підґрунтя для процвітанню неофіційного виду «бізнесу», для поширення рабства та використання дитячої праці, для незаконної міграції з метою отримання більшого прибутку. Окрім цього діти не завжди можуть зізнатися, що їх змушують жебракувати, особливо, якщо це немовлята. Характерний спосіб існування жебраків формує споживацьке ставлення до будь-кого, хто може щось дати, при цьому їм не властива щира вдячність, хоча часто її вдають, вони не мають докорів сумління через те, що вони жебракують, вдаються до крадіжок, вчиняють інші протиправні дії.

Аналізуючи ряд наведених тверджень, можна зробити висновок про реальну суспільну-небезпечність безпритульних та їх угруповань.

Але при дослідженні проблеми бездомності як фоновому явищу на науці кримінології, недоречно виключати питання віктимності безхатченків.

Одним з перших сформулював поняття віктимності Л.В. Франк та визначив, що її слід розуміти як підвищену здатність людини в силу ряду його духовних і фізичних якостей при визначених об'єктивних обставинах ставати "мішенню «для злочинних посягань» [2]. Тобто, це поняття розглядається як комплексне, системне визначення феномена кримінальної віктимності як соціального і біологічного (психічного і морального) відхилення від норм безпечної поведінки, що обумовлює здатність особи ставати жертвою злочину.

Загальновідомо, що життя і здоров'я людей, які живуть на вулиці, постійно перебувають під загрозою. Психологічна схильність стати жертвою припускає наявність таких особистісних рис, як надмірна довірливість, необачність, підвищена запальність і дратівливість, агресивність, а в поведінці – схильність до авантюризмів і нестриманим вчинкам. Безпритульні ж апріорі володіючи такою схильністю ще й ведуть певний спосіб життя, що характеризується соціальною безвідповідальністю та маргінальністю, що беззаперечно створює для них небезпеку.

Віктимність даної категорії осіб полягає в тому, що зазвичай зі злочинців вони перетворюються у жертв злочину, внаслідок яскраво виявлених особистих негативних якостей [1]. Це виявляється в їх довірливості, нестриманості, тощо. Зазначених осіб використовують для досягнення злочинної мети як осіб із сумнівною репутацією чи злочинним минулим. Бродяги та жебраки

стають потенційними потерпілими за причини невизначеного майбутнього, втрати позитивних соціальних зв'язків та зловживання алкоголем, наркотиками, азартними іграми тощо. Такі особи дезадаптовані до умов організації суспільного життя, нерідко мають особисті відносини із потенційними злочинцями, частіше від інших потрапляють у небезпечні ситуації, не дбають про власну безпеку. При такому незмінному способі життя ризик стати жертвою злочину від випадку до випадку постійно зростає, а віктимна поведінка набуває особливої стійкості та перетворюється у перманенту, тобто постійну.

Висновки і пропозиції. Парадокс бездомності у кримінологічному аспекті виявляється в очевидній віктимності та потенційній злочинності безхатченків. Спосіб життя, психологічні характеристики, втрата соціальних зв'язків, наявність негативних схильностей формують таку категорію осіб, що одночасно проявляють себе і в ролі жертв так і в ролі правопорушників. Їхня дезадаптація впливає на стільки, що інколи неможливо точно визначити причини і умови, які виступили рушійною силою як на індивідуальному так і на груповому рівні. Але це є ще додатковим фактором, що вказує на необхідність вирішення цієї проблеми. Тому я вважаю за необхідне розробити положення і практичні рекомендації щодо сутності та протидії безпритульності. Важливим, з моєї точки зору, є формування ком-

плексної інформаційної двохсторонньої моделі безпритульності на підставі аналізу її кількісних, якісних показників, даних про особистісні риси безпритульних. Посилення участі громадськості в протидії бродяжництву та безпритульності, закріплене у відповідних профілактичних програмах і планах буде одним з головних елементів протидії і запобігання.

Включення в шкільні програми курсів з навчання навичкам здорового і безпечного життя, самооборони, розроблення загальнодержавних програм навчання батьків спілкування з дітьми – підвищить обізнаність про негативні наслідки, рівень соціальної культури та поваги до традицій. Безперечно, що основні задачі для вирішення цієї проблеми стоять перед державою – утворення сучасних соціальних служб з децентралізованим базисом, що відповідали б європейським рівням, підвищення відповідальності представників органів влади, посилення державного контролю з використанням відповідних санкцій у випадку порушення норм [3].

Підсумовуючи, зазначу, що хоча й існує багато факторів, які детермінують безпритульність як фонове для злочинності явище, не слід забувати, що першопричинами цієї проблеми може стати кожен з нас, наш рівень моральності та духовного розвитку, усвідомленість загальноприйнятих норм моралі, керуючі ціннісні орієнтири та бажання.

Список літератури:

1. Голіна В.В. Соціальні та психологічні чинники кримінологічної віктимізації в Україні / В.В. Голіна // Вісник Академії правових наук України. – 2007. – № 3(50). – С. 185-187.
2. Давиденко В.Л. Фактори, що впливають на віктимність та віктимізацію / В.Л. Давиденко // Порівняльно-аналітичне право. – 2015. – № 4. – С. 313-316.
3. Дубович О.В. Особливості запобігання злочинності осіб без визначеного місця проживання / О.В. Дубович // Юридична Україна. – 2014. – № 6. – С. 85-91.
4. Єрмакова К.С. Безпритульність неповнолітніх як фонове явище злочинності: причини виникнення // Фонові для злочинності явища: запобігання та протидія : збірник тез доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції – 2018. – С. 43-45.
5. Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей [Електронний ресурс] : Закон України № 2623-IV від 02.06.2005 р. (із змінами). – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2623-15>.
6. Світлична Ю.О. Фонові для злочинності явища як індикатор криміногенної обстановки у регіоні / Ю.О. Світлична // Фонові для злочинності явища: запобігання та протидія : збірник тез доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції. – 2018. – С. 7.
7. Шайгородський Ю.Ж. Аномія як суспільний і особистісний феномен / Ю.Ж. Шайгородський // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. – 2011. – № 4(54). – С. 19-29.

Тобота Ю.С.

Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

КРИМИНОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ БЕЗДОМНОСТИ КАК ФОНОВОГО ЯВЛЕНИЯ

Аннотация

В научной статье проводится анализ бездомности как фонового явления, исследуются причины и условия возникновения, социальное влияние на общество. Выделено бездомность как одну из детерминант преступности и охарактеризовано виктимность бездомных. Проведено сравнение современного законодательного регулирования этого явления в Украине с теорией аномии, что указывает на отсутствие соответствующего нормативного регулирования как на одну из причин преступности. Предложены возможные пути предотвращения и противодействия этому явлению.

Ключевые слова: бездомность, маргинализация, детерминация, фоновое явление, десоциализация, виктимность, аномия.

Tobota Y.S.

National Law University of Yaroslav Mudriy

CRIMINOLOGICAL ANALYSIS OF HOMELESSNESS AS A BACKGROUND PHENOMENON

Summary

Homelessness is analyzed as a background phenomenon, causes and circumstances of the appearance of homelessness and social influence of it on society are researched. Homelessness is determined as a determinant of crime and victimization of homeless is designated. Modern legislative regulation of this phenomenon in Ukraine and the theory of anomie are compared, so there is no appropriate normative regulation of this cause of crime. Some potential solution of prevention and counteraction of this phenomenon are offered.

Keywords: homelessness, marginalization, background phenomenon, desocialization, victimization, anomie.